

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЩОДО ВПРОВАДЖЕННЯ ВІДНОВНОГО ПРАВОСУДДЯ В УКРАЇНІ

SOME ISSUES FOR IMPLEMENTATION OF RESTORATIVE JUSTICE IN UKRAINE

Іваньков І.В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
старший науковий співробітник
Науково-дослідного центру
з питань організації діяльності органів
та установ виконання покарань
Академії Державної пенітенціарної служби*

Шевцова О.В.,

*молодший науковий співробітник
Науково-дослідного центру
з питань організації діяльності органів
та установ виконання покарань
Академії Державної пенітенціарної служби*

У статті розкриваються деякі проблемні питання правового і організаційного характеру щодо впровадження відновного правосуддя в Україні. Ураховано традиційні та сучасні науково-теоретичні погляди на пробацію. Запропоновано зміни до Закону України від 5 лютого 2015 р. № 160-VIII «Про пробацію».

Ключові слова: покарання, відновне правосуддя, програми примирення потерпілих і правопорушників, пробація, законодавство.

В статье раскрываются некоторые проблемные вопросы правового и организационного характера, которые касаются внедрения восстановительного правосудия в Украине. Учтены традиционные и современные научно-теоретические взгляды на пробацію. Предложено изменения в Закон Украины от 5 февраля 2015 г. № 160-VIII «О пробации».

Ключевые слова: наказание, восстановительное правосудие, программы примирения потерпевших и правонарушителей, пробация, законодательство.

This article disclose some issues of legal and organizational measures for implementation of restorative justice in Ukraine. Determined the general and individual attributes of imprisonment for a definite period. Considered the traditional and modern scientific views on probation. Proposed the changes to the Law of Ukraine on February 5, 2015 № 160-VIII "About the probation".

Key words: punishment, restorative justice, mediation, victim-offender reconciliation programs, probation, legislation.

Постановка проблеми. Основна проблема, що зумовлює необхідність гуманізації та реформування чинного кримінального та кримінально-виконавчого законодавства України, полягає в переорієнтації діяльності органів та установ виконання покарань з каральної практики на відновну. Саме тому робота щодо збільшення відновлювальних елементів у правосудді повинна покладатись на органи пробації. Це повинно допомогти запровадити такі окремі елементи відновної юстиції, як соціально-психологічне відновлення особи, яка постраждала від злочину; зняття напруженості у суспільстві, яка виникла після скоєного злочину; формування нових стандартів поведінки і роботи співробітників пенітенціарної системи тощо.

Метою статті є дослідження функцій роботи з потерпілими відновного правосуддя в державах-членах Ради Європи та надання пропозицій щодо внесення законодавчих змін з метою здійснення органами пробації України функцій роботи з потерпілими та відновного правосуддя.

Виклад основного матеріалу. У правилах Ради Європи про пробацію [1] (далі – Правила) визначено, що пробація належить до процесу виконання в суспільстві покарань та заходів, передбачених законом і призначених правопорушнику. Вона включає широке коло функцій, а також заходи виховного впливу (нагляд, контроль та надання допомоги), мета яких полягає в залученні засудженого до суспільного життя, а також забезпечення безпеки суспільства. Служба пробації означає будь-яке відомство, передбачене законом для здійснення вказаних функцій і завдань.

Залежно від національних особливостей діяльність служби пробації може включати функції щодо подання інформації і рекомендацій суду та іншим зацікавленим відомствам для сприяння у прийнятті обґрунтованого і

справедливого рішення; надання допомоги і підтримки засудженим, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, в підготовці до звільнення та соціальній адаптації; контролю і надання допомоги достроково звільненим; проведення заходів у рамках відновного правосуддя; надання допомоги жертвам злочинів. У Правилах закріплена норма про те, що у всіх випадках, коли служба пробації має справу з жертвами злочинів, вона повинна поважати їх права і брати до уваги їх проблеми.

У ч. VI Правил у розділі «Робота з потерпілими» у правилах 93–96 визначено, що у разі, якщо служба пробації працює з потерпілими, вона повинна надавати їм допомогу в подоланні наслідків злочину, беручи до уваги різноманітність їх проблем. У разі потреби служба пробації повинна співпрацювати з організаціями, що надають допомогу жертвам злочинів, щоб забезпечити вирішення проблем потерпілих [1].

Однак Правила попереджають, що під час встановлення службою пробації контактів з потерпілими з метою з'ясування їх думки, останні слід попередити, що рішення про призначення покарання правопорушнику ґрунтується на комплексі чинників, а не лише з урахуванням збитків, завданих потерпілому. Навіть якщо служба пробації не працює в безпосередньому контакті з потерпілими, заходи виховного впливу повинні поважати права та враховувати проблеми потерпілих і повинні бути спрямовані на те, щоб засуджений усвідомив шкоду, заподіяну потерпілим, і взяв на себе відповідальність за це. Правила прямо вказують, що будь-які заходи виховного впливу, які застосовуються до засудженого, повинні бути спрямовані на відшкодування збитків від злочину [1].

У правилах 97, 98 розділу «Відновне правосуддя» Правила застерігають, що за участі служби пробації у

заходах відновного правосуддя права і обов'язки засуджених, потерпілих та громадських працівників повинні бути чітко визначені і доведені до відома всіх сторін. Тому Правила наголошують на необхідності отримання необхідної підготовки співробітниками служби пробації, задіяними у цій діяльності [1].

Отже, функція роботи з потерпілими в межах відновного правосуддя в державах – членах Ради Європи прямо передбачена Правилами Ради Європи про пробацію.

Необхідно відзначити, що відновне правосуддя було започатковане у Канаді у 80-х рр. XX століття, коли представниками служби пробації були запропоновані суддям у якості способу вирішення конфлікту зустрічі правопорушників з постраждалими для обговорення можливостей відшкодування заподіяної злочином шкоди [2, с. 330]. Такі спеціально організовані зустрічі отримали назву програм примирення потерпілих і правопорушників (victim-offender reconciliation programs). Подібні програми почали використовуватись і в інших містах Канади, а у подальшому – у США, Австралії та Новій Зеландії. Безпосередньо термін «відновне правосуддя» був використаний вперше наприкінці 80-х рр. у США у роботі одного з розробників першої американської програми примирення потерпілих і правопорушників Ховарда Зера¹ [3, с. 149].

У країнах Західної Європи (в Австрії, Великій Британії, Ірландії, Норвегії, Німеччині) концепція відновного правосуддя отримала визнання і почала запроваджуватись тільки у середині 80-х рр. XX ст. Перші проекти просувалися за активного використання досвіду саме Австралії і Нової Зеландії.

У XXI столітті, за даними Даниєля У. Ван Несса² більше 80 країн світу в своїй практиці застосовують одну з форм відновного правосуддя, а кількість існуючих організацій регіонального, національного і міжнародного рівня, які використовують такі моделі на території країн Європи, США, Канади, Нової Зеландії, Австралії, Південної Африки, наближається до тисячі [4, с. 9].

На відміну від відновного правосуддя концепція медіації³ передбачає можливість примирення потерпілого та правопорушника без настання кримінально-правових наслідків і полягає в організації зустрічей потерпілого та правопорушника за справами, які передаються із правоохоронних та судових органів у разі, якщо злочинець визнав факт вчинення ним злочину. Вона є спробою досягнення добровільного порозуміння (примирення) між потерпілим і правопорушником з метою відшкодування завданої матеріальної та моральної шкоди. Однак у разі застосування медіації у законодавстві України повинні бути передбачені юридичні наслідки примирення сторін, які й стануть підставою припинення кримінального провадження в разі вчинення злочину невеликої та (або) середньої тяжкості (у перспективі – і кримінального порушення).

Потерпілий у разі застосування медіації має право ставити усі питання, які його хвилюють, може виказати свої почуття та дати зрозуміти злочинцю, що він пережив внаслідок злочину, як це змінило його життя. Крім цього, потерпілий має можливість зрозуміти, що значить злочин

для того, хто його вчинив. Оскільки потерпілий зустрічається безпосередньо з винною особою, його пануючі стереотипи переглядаються, а страх зменшується. Водночас злочинці мають можливість побачити у жертвах реальних людей. Вони дізнаються про наслідки свого злочину з перших рук, що призводить до нового погляду на попередні стереотипи і спроби самовиправдання. Отже, злочинцям надається шанс конкретними діями поновити справедливість, а також, якщо вони будуть до цього готові, виказати розкаяння і попросити вибачення.

Існує кілька видів медіації: пряма медіація, яка означає безпосередню зустріч сторін, та непряма («човникова медіація»), коли медіатори передають інформацію від однієї сторони до іншої.

Медіація між потерпілими та правопорушниками є найпоширенішою формою відновного правосуддя у Європі. Перші медіаційні програми з'явилися наприкінці 70-х рр. XX ст. у США та на початку 80-х рр. у Європі. Першою з європейських країн подібну програму ініціювала Велика Британія. Сьогодні медіаційні програми примирення успішно функціонують у Норвегії, Фінляндії, Австрії, Німеччині та Франції, де вони закріплені у національному законодавстві. В інших країнах Європи було зроблено перші кроки у цьому напрямку – реалізовані пілотні проекти у Данії, Швеції, Нідерландах, Ірландії, Іспанії та Італії [5].

Протягом останніх років активізувався рух за впровадження програм примирення у Східній Європі, де традиційно, як і в Україні, пробаційну діяльність було зосереджено на правопорушниках.

У Латвії Закон «Про пробацію» визначає медіацію між потерпілим і правопорушником як одне з чільних завдань служби пробації. Інститут відновлення справедливості, перейнятий в англосаксонської правової системи, розглядається сучасними латвійськими вченими як депублікація (переведення об'єкту з галузі регулювання публічного права до галузі приватного права – *I. B., O. B.*) окремих інститутів кримінального права та кримінального процесу [6, с. 109].

У Польщі та Чехії (після завершення експериментального періоду) застосування програм примирення (медіації) було закріплено на законодавчому рівні. У Словенії медіацію було запроваджено окремою нормою до Кримінально-процесуального кодексу 2000 р., але в цій країні функція медіації виконується не службою пробації, а незалежними експертами, діяльність яких оплачується з бюджету державного прокурора. В Угорщині у Міністерстві внутрішніх справ створено спеціальний Департамент підтримки потерпілих від злочинів, до складу якого входять 12 регіональних управлінь підтримки потерпілих у 19 округах. В Естонії опіка й підтримка потерпілих від злочинів покладена у якості обов'язку на Міністерство соціальних справ. Тому організація медіації та реалізація інших програм на користь осіб, потерпілих від злочинів, здійснюється не службою пробації, а церковними організаціями та волонтерами за підтримки та під наглядом Міністерства соціальних справ. У Литві, Румунії та Болгарії служба пробації безпосередньо не залучається до медіації та інших форм підтримки осіб, потерпілих від злочинів. Однак на регіональному рівні є приклади співпраці між службами пробації та органами, що реалізують програми добровільної підтримки осіб, потерпілих від злочинів [7, с. 41].

Висновки. Отже, з метою здійснення органом пробації функцій роботи з потерпілими та відновного правосуддя автори пропонують внести певні зміни до Закону України «Про пробацію» [8].

До ст. 2 додати визначення таких термінів:

– відновне правосуддя – це форма правосуддя, основною метою якого є створення умов для примирення потерпілих і правопорушників та усунення наслідків, спричинених злочином;

¹ Ховард Зер – фахівець в галузі кримінального правосуддя. З 1979 року він обіймає посаду директора відділу кримінального правосуддя при Менонітському Центральному Комітеті США. Ховард Зер брав участь в розробці першої програми по примиренню жертв і злочинців в США та сприяв реалізації подібних програм в інших країнах. Книга Ховарда Зера «Відновне правосуддя: новий погляд на злочин і кару» («Changing lenses: a new focus for crime and justice») – основоположна робота в цій галузі.

² Даниєль У. Ван Нессу даний час є виконавчим директором Центру правосуддя і примирення у Міжнародному тюремному союзі. Він визнаний світовий експерт з питань реституційного правосуддя, юрист, лобіст тюремних реформ, професор і громадський діяч. Він є автором декількох книг, в тому числі «Злочинність і її жертви».

³ Медіація (англ. Mediation – посередництво) – вид альтернативного врегулювання спорів, метод вирішення спорів із залученням посередника (медіатора), який допомагає сторонам конфлікту налагодити процес комунікації і проаналізувати конфліктну ситуацію таким чином, щоб вони самі змогли обрати той варіант рішення, який би задовольняв інтереси і потреби усіх учасників конфлікту.

– волонтер пробації – фізична особа, яка досягла вісімнадцятирічного віку, уповноважена органом пробації та волонтерською організацією на виконання окремих завдань, пов'язаних із пробацією, на добровільній та безоплатній основі;

– медіація – форма відновного правосуддя, яка полягає в організації зустрічей потерпілого та правопорушника за справами, які передаються із правоохоронних та судових органів у разі, якщо злочинець визнав факт вчинення ним злочину, для досягнення добровільного порозуміння (примирення) між потерпілим і правопорушником з метою відшкодування завданої матеріальної та моральної шкоди і звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ст. 46 Кримінального кодексу України;

– програма примирення (програма медіації або посередництва) – програма, що передбачає комплекс заходів, спрямованих на добровільне порозуміння (примирення) потерпілої особи та правопорушника з метою відшкодування завданої матеріальної та моральної шкоди, де крім сторін бере участь нейтральний та неупереджений посередник (медіатор), у ролі якого діють спеціальні підготовлені працівники органу пробації або волонтери пробації.

Ст. 4 викласти у такій редакції: «Метою пробації є забезпечення безпеки суспільства шляхом виправлення засуджених, запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень, забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинувачених, з метою прийняття судом рішення про міру їхньої відповідальності та захист прав осіб, потерпілих від злочину».

Ст. 6 доповнити такими пунктами: «Реалізація програм медіації стосовно потерпілих осіб та обвинувачених; реалізація програм примирення або посередництва стосовно потерпілих осіб та осіб, передбачених у ч. 1 статті 10».

Ст. 7 доповнити таким пунктом: «Рішення суду про передачу справи із правоохоронних та судових органів, якщо злочинець визнав факт вчинення ним злочину, для досягнення добровільного порозуміння (примирення) між

потерпілим і правопорушником з метою відшкодування завданої матеріальної та моральної шкоди і звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ст. 46 Кримінального кодексу України».

Ст. 9 доповнити ч. 6 у такій редакції: «У процесі судової пробації за наявності рішення суду про передачу справи із правоохоронних та судових органів, якщо злочинець визнав факт вчинення ним злочину, для досягнення добровільного порозуміння (примирення) між потерпілим і правопорушником з метою відшкодування завданої матеріальної та моральної шкоди і звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ст. 46 Кримінального кодексу України персонал органу пробації зобов'язаний забезпечити реалізацію програм медіації стосовно потерпілих осіб та обвинувачених».

Ст. 10 доповнити ч. 6 у такій редакції: «У процесі наглядової пробації для досягнення добровільного порозуміння (примирення) між потерпілим і правопорушником з метою відшкодування завданої матеріальної та моральної шкоди персонал органу пробації зобов'язаний забезпечити реалізацію програм примирення або посередництва стосовно потерпілих осіб та осіб, передбачених у ч. 1 цієї статті та ч. 7 у такій редакції: «Порядок розроблення та реалізації програм примирення (програм медіації або посередництва) визначається Кабінетом Міністрів України».

Ст. 14 доповнити таким пунктом: «Особі, потерпілій від злочину, у разі застосування програм примирення (програм медіації або посередництва)».

Ст. 18 доповнити таким пунктом: «Реалізація програм примирення (програм медіації або посередництва) стосовно суб'єктів пробації».

Ч. 2 ст. 20 викласти у такій редакції: «Основним завданням волонтерів пробації є сприяння органу пробації у здійсненні нагляду за засудженими, проведенні з ними соціально-виховної роботи та участь у реалізації програм примирення (програм медіації або посередництва) стосовно суб'єктів пробації».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Рекомендація CM / Rec (2010) 1 Комітету Міністрів державам-членам про Правилах Ради Європи про пробацію (прийнята Комітетом Міністрів 20 січня 2010 року на 105 засіданні заступників Міністрів): збірник Документів Совета Европы по Предотвращению Перенаселённости Тюрем. URL: <https://rm.coe.int/16806ab9ac> (дата звернення: 03.02.2018).
2. Нестор Н.В. Поняття, принципи та форми відновного правосуддя. Форум права. 2010. № 2. С. 330–333.
3. Зер Х. Восстановительное правосудие: новый взгляд на преступление и наказание: пер. с англ. / общ. ред. Л.М. Карнозовой. Москва: МОО Центр «Судебно-правовая реформа», 2002. 328 с.
4. Даниель У. Ван Несс. Світовий огляд відновного правосуддя: доповідь: 11 Конгрес ООН з попередження злочинності. Бангкок, 2005. 17 с.
5. Примирение потерпевшего и правонарушителя. URL: <http://mosmediator.narod.ru/index/0-988> (дата звернення: 02.02.2018).
6. Тейван-Трейновский Я.С., Волон В.Т. Пробация как социально-правовое воздействие на личность с противоправным поведением. Социологические исследования. 2012. № 11. С. 105–112.
7. Пробация та служби пробації в країнах – кандидатах у члени ЄС. / за ред.А. ван Кальмтоута, Дж. Робертс, С. Віндінг. Київ.: Атіка, 2005.448 с.
8. Про пробацію: Закон України 5 лютого 2015 року № 160-VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/160-19> (дата звернення: 02.02.2018).